

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫН ЧЫРЫДЫШКЫН ЯАМЫЗЫ
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЯАМЫЗЫ
ЧӨӨН-ХЕМЧИК КОЖУУННУҢ АДМИНИСТРАЦИЯЗЫНЫН
ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРГЕЛЕЛИ
ТУС ЧЕРНИҢ БЮДЖЕТТИГ НИИТИ БИЛИГНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРИ
ЧЫРГАКЫ ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ

Директорнун ооредилге
талазы-биле оралакчызы

ЧӨПШЭЭРЭЭН

Донгак О.М.
Август «29», 2024чыл

Школа директорунун
«2» дугаар дужаалы-биле
БАДЫЛААН
Ооржак Ч.Н./
Сентябрь «2», 2024чыл

8-ки класска

тыва дыл эртемнинин

ажылчын программазы.

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы

Ооржак Онермаа Кара-ооловна

Чыргакы-2024

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

8 класстың “Кол ниити өөредилгениң «төрээн (тыва) дыл» эртеминге ажылчын өөредилге программазын” Өөредилгениң чаарттыңан федералдыг күрүне стандартының (31.05.2021, № 287) негелделеринге дүүштүр тургустунган Федералдыг ажылчын программада (2023) өскерилгелерни кииргени-биле 2024-2025 өөредилге чылында календарь-темалыг планнаашкынны 2022, 2023 чылдарда парлаттыңан «Тыва дыл» деп шенелде өөредилге номнарынга (irnsh_tuva@mail.ru) даянып тургускан.

ӨӨРЕДИЛГЕ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ НИИТИ ТАЙЫЛБЫРЫ

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттыңан (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарыңа таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу боттанмышаан. Тыва дыл күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлудүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаларның дылы, официалдыг херектер эмгелээриниң, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер болгаш өөредилгениң, культураның дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрээн дылы янзы-бүрү медээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилин илередир баазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандырар; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзаштырып, национал культуразын хүн бүрүде чаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүледе болгаш өөредилге системазында кижизилдилгениң дылы; тыва улустуң байлак аас чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өске эртемнерни шиңгээдип алырыңа өзек болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемде чаа ажыдышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын) дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, ол ышкаш эртем ажылдарының очулгазының дылы.

8-ки класстын «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программазы (улаштыр – Программа) Кол ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартыга дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүң ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөредилгениң аразында харылзаалыының принциви салдынган. Программада өөреникчилерниң чугаа чорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүнген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, медреселдиг номчулганы, аас чугааның утказын долузу-биле билип алырын, төрээн дылынга хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрээн дылынга өөредилге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыр, чаагай мөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразын улам бедидеринге дузалаар. Ынчангаш «Төрээн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөредилгениң сорулгаларын чедип алырынга улуг ужур-дузалыг.

Программаны тургузарынга үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазазы:**

– 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);

– 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;

- «Ортумак ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандарты» (өскерилгелерлиг болгаш эдилгелериг, декабрь 12, 2014 ч.; декабрь 31, 2015 ч.);

– Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)

– «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-I, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).

- Чыргакы ортумак школанын 2024-2025 өөредилге чылында өөредилге планы

ПРОГРАММАНЫ БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ СОРУЛGAЗЫ:

Кол ниити өөредилгениң ӨФКС-тиң негелделеринге дүүштүр «Төрээн (тыва) дыл» эртеминиң утказын шингээдири; баш бурунгаар планнаттынган бот-тускайлаң, предметтиг болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдерни өөреникчилерниң чедип алыры; харылзаажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтуг) компетенцияларны чедип алыры болгаш сайзырадыры.

ПРОГРАММАНЫҢ КОЛ УТКАЛЫГ ШУГУМНАРЫ

Программада өөреникчилерниң коммуникативтиг, дыл (дыл эртемниң), культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттиниң тургустунарынга ужур-дузалыг **үш уткалыг шугумну** айыткан:

- коммуникативтиг компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- дыл болгаш дыл эртемниң талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- культура талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы.

Бирги уткалыг шугум чугаа чорударының мергежил-чаңчылдарының чайгаар хевирлеттинеринге салдарлыг «Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы» деп бөлүктө кирип турар «Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры», «Чугаа чорудулгазы», «Чугаа культуразы», «Сөзүглел», «Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери» деп кезектерде илереттинген.

Ийиги уткалыг шугумда дылдың тургузуун болгаш ооң кезиктериниң ажыглалының онзагайларын көргүскен «Дыл дугайында ниити билиглер», «Дыл дугайында эртемниң кезектери» деп бөлүктөр кирип турар.

Үшкү уткалыг шугумда төрөөн дылдың тыва чоннуң төөгүзү болгаш уран чүүлү-биле, чоннуң материалдыг болгаш сагыш-сеткил культуразы-биле база Россияның өске чоннарының дыл болгаш культура талазы-биле сырый харылзаалыын көргүскен, тыва дылдың өске кезектери-биле чергелештир өөредир «Дыл болгаш культура» деп кезээ кирген. Ону тыва дылдың шупту кезектери-биле чергелештир киириштирип өөредир.

ЭРТЕМНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Өөредилге планында «Төрөөн (тыва) дыл» эртемни өөредиринге 8-ки класска неделяда 2 шак (чылда 68 шак) көрдүнгөн.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИҢ УТКАЗЫ (7 КЛАСС)

Дыл, дыл дугайында ниити билиглер-3 шак

Бүгү делегейниң төрөөн дыл хүнүнүң дугайында.

Ноябрь 1 – тыва дыл хүнү.

Тыва дыл – улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы.

Чечен чогаал стилиниң дугайында.

Тыва дыл – күрүне дылы болгаш ооң ажыглалы.

Тыва дыл – тыва чоннуң өнчүзү.

7 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын

Синтаксис болгаш пунктуация-3 шак

Сөс каттыжыышкыны. Сөс каттыжыышкынының дугайында билиг. Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжыышкыннары

Сөс каттыжыышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы. Сөс каттыжыышкыннарының холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга.

Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазы.

Бөдүүн домак дугайында билиг-5 шак

(домактың грамматиктиг ооргазы, ийи составтыг, чаңгыс составтыг домактар; делгеренгей, делгеренгей эвес домактар).

Ийи составтыг домактар. Домактың чугула кежигүннери.

Кол сөс, ооң илереттинери. Кол сөстүң көргүзүкчүлери.

Сөглекчи, ооң илереттинери, хевирлери (бөдүүн кылыг сөстүг, составтыг кылыг сөстүг, составтыг ат сөстүг).

Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөр. Делгеренгей эвес бөдүүн домактар.

Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.

Домактың ийиги черге кежигүннери – 5 шак

Немелде.

Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери.

Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинери.

Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктери: үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының,

чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары. Байдалдарның илереттинери.

Делгеренгей домактар дугайында билиг.

Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.

Чаңгыс составтыг домактар.-4 шак

Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг. Чаңгыс составтыг домактарның хевирлери.

Сөглекчи хевирлиг чаңгыс составтыг домактар

Тодаргай арынның домак. Тодаргай эвес арынның домак. Арын чок домактар.

Кол сөс хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Ат домактары.

Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.

Чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы

Долу болгаш долу эвес домактар.- -2 шак

Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг.

Долу эвес домактарны чугаага болгаш нарын домактарга ажыглаары.

Словарьлыг диктант

Нарынчылтыг домактар дугайында билиг. – 5 шак

Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазы- биле нарынчылтынары.

Чаңгыс аймак кежигүннерниң илереттинери.

Чаңгыс аймак кежигүннерниң холбажыр аргалары.

Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга

түңнекчи сөстөр болгаш оларга бижик демдектери.
Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар, оларга бижик демдектери.
Тускайлаан кижигүннүг домактар.-20 шак
Тодарадылгалар болгаш капсырылгаларны тускайлаары, оларга бижик демдектери.
Домактын делгеренгей кижигүннер-биле
нарынчыттынары, оларга бижик демдектери. Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей тодарадылгалар-биле домактын нарынчыттынары.
Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей байдал-биле домактын нарынчыттынары. Чогаадыг
Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кижигүннер-биле домактын нарынчыттынары.
Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кижигүннерлиг домактарга бижик демдектери.
Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кижигүннер-биле домактын нарынчыттынары.
Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгалар. Домактын адалгалар-биле нарынчыттынары
Адалганың интонациязы: домактын мурнунга, ортузунга болгаш соонга. Адалгалыг домактарга бижик демдектери.
Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар дугайында билиг. Домактын кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар-биле нарынчыттынары, оларга бижик демдектери. Нарынчыттырган домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.
Нарынчыттырган домактарның синтаксистиг сайгарылгазы. Нарынчыттырган домактарга катаптаашкын
Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы- 5 шак
Монолог-чурумал
Монолог-угаап боданыышкын Монолог-тоожуушкун.
Эртем-шинчилел ажылы – монологтуң бир хевири
Диалог болгаш чугаа культуразы.
Диалог, полилог болгаш монолог – чугааның хевирлери.
Чыл төнчүзүндө түңнел катаптаашкын – 3 шак
Сөс каттыжыышкыны.
Бөдүүн домак.
Нарынчыттырган бөдүүн домактар

ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНГЕ БАШ БУРУНГААР ПЛАННАТТЫНГАН ТҮҢНЕЛДЕР

Бот-тускайлан түннелдерге уругларның бот-башкартынып (боттуг туружун хевирлээр, бодун кым мен дээрзин билири, бодун хүндүлээри, үнелээри), чүге өөренип турарының утказын (өөредилге ажыл-чорудулгазынга болгаш сонугалдыг болурунга хамаарыштыр), мораль-этиктиг нормаларны (бодунуң мөзү-бүдүжүңгө хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр, үнелээр) күүседип билири хамааржыр. Оларны тодаргайлаарга, мындыг:

- россияжи хамааты демнежилге деп билигний утказын билип, аңаа дүүштүр бодун хевирлээри: төрөөн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары, хөй аймак чоннуг Тываның болгаш Россияның чонунуң төөгүлүг эрткен болгаш амгы оруун хүндүлээри, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын, Ада-чуртунуң мурнунга харысалгалыг болурун угаап билири;

- бодунуң кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунуң болгаш чуртунуң төөгүзүн, дылын, культуразын билири; Тываның, Россияның чоннарының болгаш кижини төрөлгөтөннүн культурулуг өнчүзүнүн үндөзүннүн билири;

- төрөөн тыва дылынга чүвө билип алырынга сундулуг, бодун сайзырадырынга болгаш билиин бедидеринге сонугалдыг болуру; өөреникчилерниң боттарының сонугалының болгаш билииниң деңгелиниң аайы-биле келир үеде мергежилин медреселдиг шилип алырынга белен болуру;

- кижиниң болгаш ниитилелдин амыдыралынга өг-бүлениң ужуз-дузазын медресеп билири; өг-бүлениң амыдыралының ыдыктыг чүүлдерин бодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири; өске кижини, ооң бодалын, делегей көрүүшкүнүн, культуразын, дылын, чүдүлгезин болгаш боттуг туружун хүндүлээри;

- назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажыл-херээнге болгаш хөй-ниити ажылынга киржири; төрөөн дылга тураскааткан хемчеглерге, класстан дашкаар ажылдарны чорударынга киржири;

- тыва дылга сөзүглелдер дамчыштыр өөрөдилгеге болгаш күш-ажылга харысалгалыг болурун хевирлээри, кадык болгаш айыыл чок амыдыралды шилип алыры; бодунга болгаш өске кижилерниң амы-тынынга, кадыкшылынга айыыл тургузуп турар берге байдалдарда, айыылды болдурбазының дүрүмнүн шийгээдири;

- Россияның болгаш делегейниң чоннарының уран чүүлүн болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын дамчыштыр эстетиктиг мээ-медреселин сайзырадыры, чараш чүүлдү шийгээдири (аңгы-аңгы чоннарның ёзу-чаңчылдарын илереткен чечен чогаалдарны сайгарары, кижиниң иштики делегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарны көрүксээри дээш о.ө);

– экологтуг культураның үндезиннерин хевирлээри (бойдушту шинчилээри, көдээ ажыл-агыйны билири, бойдушту уран-чечен чуруп көргүзери, аян-чорук кылыры, бойдушту камгалаары).

Эртем харылзаалыг түңнелдерге өөреникчилерниң шупту эртемнерге ажыглап болур кылдыр шиңгээдип алганы билиглер болгаш өөредилгениң бүгү талалыг: *башкарылгалыг* (ажыл-чорудулгазын боду башкаар, хайгаараар, эдер, идепкейлиг болур, бот тускайлаң ажылдаар), *харылзажылга чорудар/коммуникативтиг* (чугааны чорудуп, кады ажылдаарынга херек чаңчыл-мергежилдерни билир), *угаап шиңгээдириниң* (ниити өөредиглиг, ооң иштинде сайгарар, деңнээр, түңнээр, бөлүктээр, чидиг айтырыгны тургузар болгаш ону шиитпирлээр дээн ышкаш) кылдыныглары кирип турар.

Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

– амгы үеде болгаш планнап турары өөредилгениң түңнелдерин сайгарар;

– чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртем талазы-биле даап бодаашкынын хевирлеп тургузар, төнчү түңнелди баш бурунгаар даап бодаар;

– бир-ле чидиг айтырыгга болгаш ооң болдунар аргаларынга үндезилээн ажыл-чорудулганың сорулгазын салыр;

– ажыл-чорудулганың кол сорулгаларын чедип алыры-биле кылып чорудар ажылдарны тургузуп билир;

– сорулгаларны чедип алырда, херек өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир ажылдары күүседир, оларны канчаар күүседириниң оруктарын тывары-биле эргежок чугула кылдыныгларны тодарадыр;

– өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир чүүлдерни бадыйткаар болгаш боттандылары-биле эң-не дээштиг шиитпирлиг аргаларны шилиир;

– сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээр аргаларны/сорулгаларны чедип алыр дээш, боду аргаларны/аңаа ажыглап болур курлавырларны тывар;

– чидиг айтырыгны (төлөвилел кылырда, шинчилелдер чорударда) шиитпирлээр планны тургузар;

– сорулганы чедип алырынга шаптыктап турар бергелерни тодарадыр болгаш ону чайладыр аргаларны тывар;

– бодунуң хууда өөредилге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү-бүдүш талазы-биле кижиниң сайзыралын, сонуургалын, чүнү кылып

шыдаарын барымдаалаан өөредилгениң бот-тускайлаң оруун) планнаар болгаш эде тургузар;

- удуртукчу башкызы болгаш эш-өөрү-биле планнап турар түңнелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделерин кады тодарадыр;

- ажыл-чорудулгазын үнелээр аргаларны ылгап шилиир, сүмелеп турары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажыл-чорудулгазынга бот - хайгааралды чорудар;

- чедип алган түңнелдериниң болгаш кылган ажылдың үнелел-тайылбырын база ооң төнчүзүнде улам эки чедишкинниг болурунун аргаларын сүмелээр;

- бодунуң кылдыныгларын сорулга-биле дүүштүрер, херек болза, боду частырыгларын эдер.

- өөредилгениң сорулгаларын чедип алыр дээш, чорудар ажылдарга негелделерни шын тургузар; тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадыткап билир;

- тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдин негелделерин хостуг ажыглаар;

- ажыл-чорудулгазының сорулгазынга дүүштүр тургустунган болгаш/азы бодунуң тургузуп алганы негелделериниң аайы-биле кылган чүүлдерни түңнээр;

- бодунуң чедишкинниг азы чедишкин чок болганының чылдагааннарын тодарадыр; чедишкин чок болган таварылгада ол байдалдан уштунар аргаларны дилеп тывар.

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- боду өөредилгениң сорулгаларын тодарадыр, сорулга чедип алыры-биле кылып чорудар чаа ажылдарны өөредилгеге болгаш угаап шиңгээдир ажыл-чорудулгага тургузар;

- сорулганы чедип алыр оруктарны (аргаларны) боду планнап тывар;

- бодунуң кылып чорудуп турар ажылын планнаттынган түңнелдер-биле дүүштүрер, бодунуң ажыл-чорудулгазынга хынамчалыг болур, салдынган негелделерниң болгаш тургустунуп келген байдалдың аайы-биле кылдыныгларның аргаларын тодарадыр, херек болза, эде тургузар;

- бодунуң өөредилге талазы-биле түңнелдерин чедип ап турар үеде бодунуң ажыл-чорудулгазын хайгаараар, тургустунган байдалдар болгаш негелделер аайы-биле чүвени канчаар кылырының аргаларын тодарадыр, байдалдың өскерилгени-биле бодунуң кылдыныгларын өскертип билир;

– бот-хайгаарал, бот-үнелелдин, шиитпир хүлээп алырының болгаш өөредиглиг база угаап шиңгээдир ажыл-чорудулганың меделдиг шилилгезин боттандыраарының үндезиннерин шиңгээдиң алыр.

Өөредилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

– чүвелерни болгаш болуушкуннарны кайы-бир демдээниң аайы-биле бөлүктээр, деңнээр, түңнээр; ийи азы оон-даа хөй чүвелерниң болгаш болуушкуннарның ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларның дөмөйлөшкөк чүүлдерин тайылбырлаар;

– чүвелерни болгаш болуушкуннарны бир-ле дөмөйлөшкөк демдээниң аайы-биле деңневишаан, угаап боданыышкынын илередир;

– сайгарылганы янзы-бүрү талаларындан кылбышаан, бодунуң барымдааларының шиитпирин бадыткаар;

– сөзүглелден хереглеттинип турар (сорулгазының аайы-биле) медээни тывар;

– сөзүглелде чүнүң дугайында чугаалап турарының уг-шиин сайгарар, утказын долузу-биле билип турар, сөзүглелдин тургузуун билир;

– сөзүглелде чуруп көргүскөн болуушкуннарның, кылдыныгларның аразында харылзаалыын тодарадыр;

– сөзүглелде кол бодалды кысказы-биле дамчыдар;

– сөзүглелдин утказын болгаш хевирин сайгарылгалыг түңнээр;

– бойдуска хамаарылгазын чогаадыгларга илередир;

– чугула херек сөстөрни тодарадыр;

– электроннуг хевирде сөзүглелдерни, тыва дылдың словарьларын болгаш тайылбырлыг номнарны ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– билиглерни тодарадыр, түңнелдерни тургузар, дөмөйлөшкөк чүүлдерни айтыр, бөлүктээр, оларны бөлүктээриниң үндезиннерин болгаш негелделернин боду тывар, янзы-бүрү харылзааларның чылдагааннарын тодарадыр, харылзаалыг угаап боданыышкынны болгаш түңнелдерни кылыр;

– өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир сорулганы чедип алыр аргаларга демдектер болгаш символдарны, таблицалар болгаш схемаларны ажыглап, тургузуп болгаш эде тургузуп билир;

– словарьлар болгаш өске-даа медээ тывар чүүлдерни идепкейлиг ажыглаарының культуразын шиңгээдиң алыр сонuurгалын сайзырадыр.

Өөредилгениң харылзаажылга чорудар бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

– чугаалажып турар кижизиниң үзел-бодалын, бадыткалдарын, даянып турар барымдааларын, даап бодаашкыннарын ылгап, ооң туружун хүлээп ап шыдаар;

– бодунуң үзел-бодалын шын болгаш үндезинниг кылдыр бадыткаар;

– дискуссияга (маргылдаалыг чугаага) ниити кол бодалды ылгаар;

– бөлүккө өөредилгениң харылзааларын тургузар (ниити сорулгаларны тодарадыр, кылыр ажылды хуваар, бот-боттары-биле дургуржуп шыдаар дээш оон-даа өске);

– бөлүктүң мурнунга салдырган сорулганы шиитпирлээри-биле сайгарар негелделер болгаш айтырыгларны дургуржуп ап шыдаар;

– бодунуң кылып чорудар ажылын аас болгаш бижимел хевирге таныштырар;

– чүвени шын чугаалаар болгаш дискуссияга киржип билир;

– чугаа үезинде кады чугаалажып турар кижизи-биле сүмележиپ шиитпирни үндүрер;

– өөредилгениң болгаш практиканың айтырыгларын шиитпирлээри-биле информастыг курлавырларны сорулга аайы-биле медээ-харылзажылга аргаларын ажыглап дилээр болгаш ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– *эш-өөрү азы башкызы-биле демнежип ажыл-чорудулганы организастан билир; боду чааскаан болгаш бөлүк иштинге ажылдаар;*

– *маргылдаалыг айтырыгларга хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип, туружун бадыткаар;*

– *харылзажылганың сорулгаларын (бодунуң сагыш-сеткилин, бодалдарын илередир, ажыл-чорудулганы планнаар дээш о.ө.) чедип алыры-биле янзы-бүрү дыл аргаларын медреселдиг ажыглаар.*

Эртем талазы-биле (предметтиг) тодаргай түңнелдер. 8 класс

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры

– бодунуң чугаазын чогаадыглар таварыштыр сайзырадыр: бодунуң сактыышкыннарын чогаадыг-тоожуушкунга, чурук-биле ажылга (кайы-бир черниң, кижиниң (портрет), болуушкуннуң чурумалы) азы кандыг-бир бердинген темага хамаарышкан чогаадыг-угаап бодаашкынга илередир;

– харылзажылганың аңгы-аңгы байдалдарында (албан ёзулуг азы хостуг) чугаа нормаларын сагыыр;

Сөзүглел

- сөзүглелдин темазын болгаш кол бодалын тодарадыр;
- сөзүглелдин делгеренгей болгаш кыска планын тургузар;
- кандыг-бир тодаргай темага материалды чыыр болгаш ону чаңгыс аайлап тургузар;

Синтаксис

- сөс каттыжышкынының холбажыр аргазын тодарадыр: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга;
- сөс каттыжышкынының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр;
- ийи чугула кежигүннүг болгаш чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны ылгаар;
- домактың чугула кежигүннерин танып тывар;
- сөглөкчининг хевирлерин ылгаар болгаш адаар: кылыг сөстүг бөдүүн, кылыг сөстүг составтыг, ат сөстүг составтыг;
- сөглөкчининг составында модальдыг сөстерни танып тывар;
- домактың ийиги черге кежигүннерин танып тывар: дорт болгаш доора немелделер, тодарадылга болгаш капсырылга; үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары;
- делгеренгей болгаш делгеренгей эвес бөдүүн домактарны ылгаар;
- чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның хевирлерин ылгаар: тодаргай арынның домак, тодаргай эвес арынның домак, арын чок, ат домаа;
- чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның тургузар;
- долу болгаш долу эвес домактарны ылгаар;
- домак сөстерни чугаага ажыглаар;
- нарынчыттыңан болгаш нарынчыттынмаан домактарны тодарадыр;
- нарынчыттыңан домактарны ылгаар;
- чаңгыс аймак кежигүннерни, тускайлаан кежигүннерни; причастиелиг, деепричастиелиг, деңнелгелиг бөлүглелдерни; адалгалар, киирилде сөстер, киирилде домактарны танып тывар болгаш ылгаар;
- чаңгыс аймак кежигүннерниң каттыжар аргаларын тодарадыр: үн аяны азы чагырыштырбас эвилелдер;
- чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстерин тывар;
- чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны тодарадыр;
- делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгаларны тывар;
- киирилде сөстер, киирилде домактарны ылгаар;

- нарынчылтыг домактарга бижик демдектерин болгаш үн аянын сагыыр;
- домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.

8-ки класска тыва дылдын календарь-тематиктиг планы

№	Кичээлдин темазы	Шактар саны	Уези	
			План ёзугаар	Херек кырында
1	Бүгү делегейниң төрээн дыл хүнүнүң дугайында. Ноябрь 1 – тыва дыл хүнү.	1	5.09	+-
2	Тыва дыл – улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы.	1	6.09	
3	Чечен чогаал стилиниң дугайында.	1	12.09	
4	7 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	1	13.09	
5	Хыналда ажил	1	19.09	
6	Сөс каттыжышкыны. Сөс каттыжышкынының дугайында билиг.	1	20.09	
7	Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжышкыннары	1	26.09	
8	Сөс каттыжышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы.	1	27.09	
9	Сөс каттыжышкыннарының холбазыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга.	1	3.10	
10	Сөс каттыжышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазы.	1	4.10	
11	Хыналда ажил	1	10.10	
12	Бөдүүн домак дугайында билиг (домактың грамматиктиг ооргазы, ийи составтыг, чаңгыс составтыг домактар; делгеренгей, делгеренгей эвес домактар).	1	11.10	
13	Ийи составтыг домактар. Домактың чугула кежигүннери. Кол сөс, ооң илереттинери. Кол	1	17.10	

	сөстүң көргүзүкчүлери.			
14	Сөглекчи, ооң илереттинери, хевирлери (бөдүүн кылыг сөстүг, составтыг кылыг сөстүг, составтыг ат сөстүг).	1	18.10	
15	Сөглекчининг составында модальдыг сөстер. Делгеренгей эвес бөдүүн домактар.	1	24.10	
16	Хыналда ажыл	1	25.10	
17	Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	1	7.11	
18	Домактың ийиги черге кезигүүннери. Немелде. Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери.	1	9.11	
19	Делгеренгей домактар дугайында билиг.	1	14.11	
20	Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинери.	1	15.11	
21	Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктери: үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары. Байдалдарның илереттинери.	1	21.11	
22	Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	1	22.11	
23	Хыналда ажыл	1	28.11	
24	Частырыглар-биле ажыл	1	29.11	
25	Чаңгыс составтыг домактар. Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг. Чаңгыс составтыг домактарның хевирлери. Сөглекчи хевирлиг чаңгыс составтыг домактар	1	5.12	
26	Тодаргай арынның домак. Тодаргай эвес арынның домак. Арын чок домактар.	1	6.12	
27	Кол сөс хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Ат домактары.	1	12.12	

28	Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы. Чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы.	1	13.12	
29	Долу болгаш долу эвес домактар. Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг.	1	19.12	
30	Долу эвес домактарны чугаага болгаш нарын домактарга ажыглаары. <i>Словарьлыг диктант</i>	1	20.12	
31	Хыналда ажыл	1	26.12	
32	Частырыглар-биле ажыл	1	27.12	
33	Нарынчыттырган домактар дугайында билиг. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазы- биле нарынчыттынары.	1	16.01	
34	Чаңгыс аймак кежигүннерниң илереттинери. Чаңгыс аймак кежигүннерниң холбажыр аргалары.	1	17.01	
35	Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга түңнекчи сөстөр болгаш оларга бижик демдектери.	1	23.01	
36	Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар, оларга бижик демдектери.	1	24.01	
37	Катаптаашкын	1	30.01	
38	Эдертиг	1	31.01	
39	Тускайлаан кежигүннүг домактар. Тодарадылгалар болгаш капсырылгаларны тускайлаары, оларга бижик демдектери.	1	6.02	
40	Домактың делгеренгей кежигүннер-биле нарынчыттынары, оларга бижик демдектери	1	7.02	
41	Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей тодарадылгалар-биле домактың нарынчыттынары.	1	13.02	

42	Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей байдал-биле домактың нарынчылтынары	1	14.02	
43	Чогаадыг	1	20.02	
44	Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнер-биле домактың нарынчылтынары. Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнерлиг домактарга бижик демдектери.	1	21.02	
45	Деңгелелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кезигүүнер-биле домактың нарынчылтынары.	1	27.02	
46	Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгалар. Домактың адалгалар-биле нарынчылтынары.	1	28.02	
47	Адалганың интонациязы: домактың мурнунга, ортузунга болгаш соонга. Адалгалыг домактарга бижик демдектери.	1	6.03	
48	Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар дугайында билиг.	1	7.03	
49	Домактың кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери	1	13.03	
50	Нарынчылтынган домактарның сөзүглел тургузарына ужурудузу.	1	14.03	
51	Нарынчылтынган домактарга катаптаашкын	1	20.03	
52	Хыналда ажил	1	21.03	
53	Монолог-чурумал	1	3.04	
54	Монолог-угаап боданыышкын	1	4.04	
55	Монолог-тоожуушкун.	1	10.04	
56	Эртем-шинчилел ажилы – монологтун бир хевири	1	11.04	

57	Диалог болгаш чугаа культуразы. Диалог, полилог болгаш монолог – чугааның хевирлери.	1	17.04	
58	Чогаадыг	1	18.04	
59	Чыл төнчүзүнде түңнел катаптаашкын Сөс каттыжыышкыны.	1	24.04	
60	Сөс каттыжыышкыны.	1	25.04	
61	Бөдүүн домак. Домак кежигуннери	1	15.04	
62	Ийи чугула кежигуннуг домактар	1	15.04.	
63	Чангыс кежигуннуг домактар	1	16.05	
64	Нарынчылтынган бөдүүн домактар	1	16.05	
65	Нарынчылтынган домактарның сөзүглел тургузарынга ужур- дуказы.	1	22.05	
66	Хыналда ажыл	1	23.05	
67	Частырыглар-биле ажыл	1	27.05	
68	Ниити кататаашкын	1	28.05	